

УДК 94(476)«1939/1940»

UDC 94(476)«1939/1940»

**ПЕРАСЯЛЕННЕ БУЖСКИХ
ГАЛЕНДРАЎ У ГЕРМАНІЮ
Ў 1939–1940 гг. У РАМКАХ
НЯМЕЦКА-САВЕЦКАГА
ПАГАДНЕННЯ АБ ЭВАКУАЦЫІ
НАСЕЛЬНІЦТВА**

**RESETTLEMENT OF BUG'S
HOLLÄNDERS TO GERMANY
IN 1939–1940-YEARS WITHIN THE
FRAMEWORK OF THE GERMAN-
SOVIET AGREEMENT ON THE
EVACUATION OF THE POPULATION**

К. Я. Гаўрыленка,
*аспірант кафедры філасофіі, гісторыі
і метадалогіі адукацыі Рэспубліканскага
інстытута вышэйшай школы
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3568-4691>*

K. Gavrilenko,
*graduate student of the department
of philosophy, history and methodology
of education National Institute of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3568-4691>*

Паступіў у рэдакцыю 21.01.2025.

Received on 21.01.2025.

Дадзеная праца прысвечана вывучэнню перасялення прадстаўнікоў супольнасці бужскіх галендраў з Беларусі на тэрыторыю Вартэгау ў рамках германа-савецкіх пагадненняў аб эвакуацыі насельніцтва. Аналізуецца нарматыўна-прававая база перасялення. Характарызуецца састаўныя этапы перасялення. Падаюцца звесткі аб становішчы бужскіх галендраў на тэрыторыі Рэйха. Робіцца выснова, што перасяленне бужскіх галендраў з'яўлялася састаўной часткай каланізацыі новых тэрыторый Трэцяга рэйха і палітыкі ў дачыненні да этнічных немцаў Усходняй Еўропы.

Ключавыя словы: бужскія галендры, фольксдойчэ, германа-савецкія адносіны напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны, Другая сусветная вайна, перасяленне, Вартэгау.

This work devoted to the resettlement of representatives of the Bug's Holländers community from Belarus to the territory of Reich. This process is being considered within the framework of the German-Soviet agreements on the evacuation of the population. The regulatory and legal framework of resettlement is analyzed. The composite stages of resettlement are characterized. Information is provided on the situation of the Bug's Holländers in the territory of Wartegau. It is concluded that the resettlement of the Bug's Holländers was an integral part of the каланізацыя of new territories of the Third Reich and the policy towards ethnic Germans in Eastern Europe.

Keywords: Bug's Holländers, Volksdeutsche, German-Soviet relations on the eve of the Great Patriotic War, World War II, resettlement, Wartegau.

Увядзенне. Пачатак Другой сусветнай вайны перапыніў шматвяковае развіццё супольнасці бужскіх галендраў на беларускіх землях. На тэрыторыі сучасных Беларусі, Польшчы і Украіны існавала больш за 20 «матчыных» (Нэйдорф і Нэйброў) і «дачыных» калоній [1, с. 3–8]. За працягла перыяд знаходжання на беларуска-польска-ўкраінскім памежжы бужскія каланісты ў значнай меры паланізаваліся (мова паўсядзённых зносін – польская, польскамоўная форма прозвішчаў і інш.), і толькі нямногія з іх ідэнтыфікавалі сябе з нямецкім этнасам. Нават тыя галендры, якія вызнавалі лютэранства (а гэта прыкладна 2/3 ад усяго насельніцтва калоній), у набажэнстве выкарыстоўвалі польскую мову [2, с. 62, 80]. Аднак гэтыя факты не перашкаджалі аднесці значную частку бужскіх галендраў да прадстаўнікоў этнічных немцаў (фольксдойчэ) і ўключыць іх у працэс перасялення з заходніх тэрыторый БССР і УССР у Германію ў канцы 1939 – пачатку 1940 г. Яны сталі чарговымі ахвярамі нацыстскай палітыкі і Другой сусветнай вайны.

Мэта дадзенай працы – разгледзець перасяленне бужскіх галендраў у Вартэгау ў 1939–1940 гг. у кантэксце ажыццяўлення германа-савецкага пагаднення аб эвакуацыі насельніцтва.

Задачы: ахарактарызаваць працэс падрыхтоўкі да перасялення, асвятліць працэс перасялення з Беларусі на тэрыторыю рэйха, даць ацэнку становішчу галендраў у першыя месяцы пасля перасялення, а таксама вызначыць прыкладную колькасць перасяленцаў.

У айчыннай гістарыяграфіі няма асобных прац, прысвечаных перасяленню бужскіх галендраў і этнічных немцаў у 1939–1940 гг. з тэрыторыі БССР у Нямеччыну. Беларускі гісторык Д. Талочка даследаваў рэалізацыю германа-савецкага пагаднення аб эвакуацыі, аднак асвятліў толькі пытанні аб перасяленні этнічных беларусаў з тэрыторыі акупаванай Польшчы [3]. Расійскія і ўкраінскія даследчыкі займаліся пытаннямі арганізацыі абмену насяленнем паміж СССР і Германіяй (Т. Іларыёнава [4]), каланізацыйнай палітыкай Германіі ў Вартэгау (А. Прусін [5]) і прававым становішчам фольксдойчэ (Н. Кальнічэнка [6]). Часткова вывучэннем перасялення бужскіх галендраў у 1939–1940 гг. у Германію займаліся В. Люк [8], Э. Кнейфель [9], Э. Бютаў [1; 2, с. 82–95], Р. Рыль [10], Ю. Таргет [11], Г. Хольц [12] і інш.

Крыніцы даследавання складаюць матэрыялы зборнікаў дакументаў, успамінаў і карт па

гісторыі бужскіх галендраў (складальнік – Э. Бютова [2]), успаміны відавочцаў, дакументы з сямейных архіваў галендраў-перасяленцаў, нататкі з нямецкіх [13; 14] і польскіх [15] перыядычных выданняў, матэрыялы фондаў Дзяржаўнага архіва Брэсцкай вобласці (ГАБр) [16; 17] і Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь (НАРБ) [18], а таксама публікацыі архіўных дакументаў з фондаў расійскіх архіваў [19].

Асноўная частка. У верасні 1939 г. калоніі бужскіх галендраў апынуліся па абодва бакі ад новай мяжы. Дзве «даччыныя» калоніі Саёўка і Занькаў, а таксама частка «мацярынскай» калоніі Нэйдорф апынуліся ў зоне нямецкай акупацыі. Мерапрыемствы па перасяленні бужскіх галендраў тут пачаліся на некалькі месяцаў раней і мелі свае асаблівасці. Падрабязней аб гэтым можна даведацца ў кнізе К. Люка.

Перасяленне бужскіх галендраў з тэрыторыі СССР ажыццяўлялася з лістапада 1939 г. па сакавік 1940 г. Увесь працэс можна падзяліць на тры асноўныя перыяды:

- 1) падрыхтоўчы перыяд (лістапад – снежань 1939 г.);
- 2) перыяд непасрэднага перамяшчэння галендраў у Германію (студзень – люты 1940 г.);
- 3) заключны этап (для кожнай канкрэтнай сям’і меў сваю працягласць) – у гэты перыяд бужскія галендры, як і этнічныя немцы, знаходзіліся ў спецыяльных лагерах для перасяленцаў.

Падрыхтоўчы перыяд. 16 лістапада 1939 г. адбылося падпісанне Пагаднення паміж урадам СССР і ўрадам Германіі аб эвакуацыі ўкраінскага і беларускага насельніцтва з тэрыторый былой Польшчы, якія адышлі ў зону дзяржаўных інтарэсаў Германіі, і нямецкага насельніцтва з тэрыторый былой Польшчы, якія адышлі ў зону дзяржаўных інтарэсаў Саюза ССР. Дадзенае пагадненне складаецца з трох аддзелаў («Агульныя палажэнні», «Змешаная камісія» і «Упаўнаважаныя, арганізацыя эвакуацыі») і 23 артыкулаў [19, с. 300–306].

Эвакуацыяй этнічных немцаў з тэрыторыі СССР кіраваў Галоўны Упаўнаважаны (ад Германіі) і Галоўны Прадстаўнік (ад СССР), якія знаходзіліся ў г. Луцку. Наступны ўзровень быў прадстаўлены Раённым Упаўнаважаным і Прадстаўнікам, якія павінны былі кіраваць эвакуацыяй у асобных рэгіёнах (напрыклад, з тэрыторыі Заходняй Беларусі). У раёнах пражывання этнічных немцаў дзейнічалі Тэрытарыяльныя Упаўнаважаныя і Прадстаўнікі, якія сумесна ў спецыяльных пунктах у адведзеныя дні прымалі заявы (прашэнні) аб перасяленні ў вуснай або пісьмовай форме. Раённы Упаўнаважаны і Прадстаўнік, які займаўся перасяленнем этнічных немцаў з тэрыторыі Заходняй Беларусі, знаходзіліся ў г. Бельску [2, с. 84].

Яшчэ ў пачатку лістапада 1939 г. прагучалі першыя аб’явы па радыё, у якіх гаварылася аб магчымасці ўсіх этнічных немцаў падаць спецыяльную заяву аб перасяленні ў Германію. Тэксты

падобных заклікаў у выглядзе ўлётак распаўсюджваліся па населеных пунктах [11, с. 220].

Ужо ў другой палове лістапада пачаўся прыём заяў ад этнічных немцаў. Самастойна падаць заяву мелі права асобы, старэйшыя за 14 гадоў. Дзеці малодшага ўзросту ўказваліся ў заявах бацькоў [19, с. 305–306]. На аснове пададзеных заяў Тэрытарыяльныя Упаўнаважаныя складалі спісы, якія перадавалі Раённым Упаўнаважаным і Прадстаўнікам для наступнага зацвярджэння. У большасці выпадкаў для перасялення было дастаткова атрымаць дазвол Раённай змешанай камісіі. У выключных выпадках рашэнне павінны былі прыняць Галоўныя Упаўнаважаныя і Прадстаўнік [3, с. 68–69].

Пасля «польскай кампаніі» землі, якія да 1918–1919 г. з’яўляліся часткай Германскай імперыі, былі ўключаны ў склад Трэцяга рэйха. У кастрычніку 1939 г. быў утвораны рэйхсгау Вартэгау. У сваім артыкуле А. Прусін аналізуе палітыку Германіі па каланізацыі дадзенага рэгіёну. Меркавалася, што каланістамі ў Вартэгау стануць фольксдойчэ з тэрыторыі Заходняй Беларусі, Заходняй Украіны, Прыбалтыкі, Галіцыі і др. [5, с. 48–57]. Да ліку будучых каланістаў-фольксдойчэ аднеслі і бужскіх галендраў.

Этнічнае паходжанне бужскіх галендраў з’яўляецца дастаткова спрэчным пытаннем у гістарыяграфіі, на яго не могуць да гэтага часу адказаць даследчыкі. Адназначнага рашэння не прынялі і прадстаўнікі Германіі, якія ажыццяўлялі рэгістрацыю і перасяленне жыхароў калоній галендраў. Магчыма, што ў XVII ст. перасяленцы з нямецкіх земляў маглі сфарміраваць супольнасць бужскіх галендраў. У канцы XVIII ст. новымі жыхарамі калоніі Нэйдорф і Нэйброў становяцца этнічныя палякі, якія таксама атрымалі статус «галендраў» [2, с. 51–54]. Натуральна, што ў ізаляванай і невялікай суполцы мелі месца выпадкі змешаных шлюбавых паміж нашчадкамі перасяленцаў з нямецкіх зямель і этнічнымі палякамі. Казаць пра выключна нямецкае паходжанне ўсіх бужскіх галендраў немагчыма. Дык што дазволіла прадстаўнікам Германіі аднесці частку галендраў да этнічных немцаў? Можна зрабіць здагадку, што для пацвярджэння нямецкага паходжання бужскіх галендраў мог быць выкарыстаны рэлігійны фактар. Як гаварылася вышэй, большасць бужскіх галендраў з’яўляліся лютэранамі. Абсалютна ўсе перасяленцы ў Германію з ліку жыхароў калоній бужскіх галендраў атрымлівалі спецыяльныя даведкі (выпіскі) з метрычных кніг лютэранскага прыходу. Усе гэтыя дакументы былі падпісаны пастарам Генрыхам Залеўскім у перыяд з 13 снежня 1939 г. па 2 студзеня 1940 г. [2, с. 85]. На дадзены момант не было выяўлена ні аднаго пасведчання аб перасяленні каталіка з ліку бужскіх галендраў.

Разглядаючы дадзеныя даведкі, можна звярнуць увагу на тое, што некаторыя бужскія галендры закрэслівалі польскамоўную назву свайго прыходу (у 1928 г. Нэйдорф і Нэйброў былі перайменаваны ў Мосціце Горне і Мосціце Дольне).

На жаль, нашчадкі перасяленцаў не могуць адказаць, якімі матывамі кіраваліся іх продкі, прыбіраючы польскія назвы ў дакументах.

У сямейным архіве нашчадка бужскіх галендраў Зігфрыда Людвіга (ФРГ) ёсць копіі некалькіх рэгістрацыйных картак на кіраўніка сям'і галендраў-перасяленцаў. У картцы прадстаўлены такія графы, як прозвішча, імя кіраўніка сям'і, дата і месца яго нараджэння, веравызнанне, грамадзянства, прыналежнасць да арыйскай расы, імёны яго бацькоў і іх даты нараджэння, інфармацыя аб жонцы і яе бацьках, а таксама даныя аб дзецях. Усе карткі ўтрымліваюць фотаздымак кіраўнікоў сям'і. Акрамя таго, асобным пунктам адзначаецца згода або нязгода на натуралізацыю. Дакумент мог афармляцца на жаночае імя (для адзіночкі жанчын або для няпоўных сем'яў (без бацькі)).

Таксама ў працэсе падрыхтоўкі да перасялення савецкія прадстаўнікі праводзілі вопіс маёмасці галендраў [16, л. 2]. У далейшым гэтыя вопісы выкарыстоўваліся для нацыяналізацыі пакідаемай маёмасці.

Перасяленне. Перад непасрэднай адпраўкай у Германію ўсім сем'ям фольксдойчэ прысвойваліся пэўныя нумары. Яны адпавядалі нумарам участкаў у Вартэгау, якія меркаваліся для перасялення канкрэтнай сям'і. Магчыма, такі падыход прымяняўся і ў адносінах да бужскіх галендраў. Перасяленцы павінны былі атрымаць у распараджэнне зямельныя ўчасткі і хаты этнічных палякаў, якія высіляліся з новых тэрыторый Рэйха. Неабходна адзначыць, што нязначная частка былых жыхароў Познаньскага ваяводства (этнічныя палякі) былі пераселены ў былыя калоніі бужскіх галендраў Найдорф і Нэйброў. Больш падрабязна аб гэтым можна даведацца з публікацыі польскага даследчыка А. Харунжага [20].

Згодна з пагадненнем, усе перасяленцы былі ўнесены ў спецыяльныя эшалонныя спісы. На жаль, у цяперашні час не атрымалася выявіць дадзеныя гістарычныя крыніцы.

Перасячэнне мяжы магло ажыццяўляцца на чыгуначным транспарце альбо на гужавым. Перасяленне бужскіх галендраў адбывалася ва ўмовах моцных маразоў. Па ўспамінах відавочцаў, у студзені 1940 г. тэмпература апусцілася ніжэй за -35°C [11, с. 158]. Сам працэс перасялення актыўна адлюстроўваўся нямецкай прапагандай (рабіліся фотаздымкі і замалёўкі). Адным з самых яркіх прыкладаў гэтага з'яўляецца кніга «Трэк» з замалёўкамі нямецкага мастака Ота Энгельгардт-Кіфхойзера. Дзякуючы гэтым замалёўкам, можна ўбачыць працэс перасялення ва чымі відавочцы [2, с. 86–87]. На думку Ю. Таргета, на адной з замалёвак прадстаўлена фурманка, характэрная для бужскіх галендраў [11, с. 159].

Для перасячэння савецка-германскай мяжы былі вызначаны некалькі прапускных пунктаў (Брэст-Літоўск, Ягодзін, Усцілуг і інш.) [19, с. 306]. Як мяркуецца, перасячэнне мяжы бужскімі галендрамі з БССР адбывалася праз прапускны пункт у Брэст-Літоўску.

У наяўных успамінах галендраў – перасяленцаў з «даччыных» калоній на Валыні згадваецца г. Хельм як адзін з прыпыначных пунктаў на іх шляху ў Вартэгау. Гэты горад знаходзіцца паблізу ад прапускнага пункта «Ягодзін».

Асобным момантам у перасяленні бужскіх галендраў стала пытанне аб пакідаемай рухомай і нерухомай маёмасці. Па германа-савецкім пагадненні главе сям'і і адзіночкім дазвалялася перавезці багаж вагою 50 кг, а іншым членам сям'і – па 25 кг. Таксама тым, хто перасякаў мяжу на фурманцы, дазвалялася ўзяць столькі рэчаў, колькі яна магла змясціць [19, с. 301]. Перасяленцы былі вымушаны пакідаць значную частку сваёй маёмасці. 9 студзеня 1940 г. Старшыня Савета народных камісараў БССР К. В. Кісялёў накіраваў старшыням выканкамаў заходніх абласцей ліст, у якім запатрабаваў узмацніць меры па прыёмцы і захаванасці пакідаемай маёмасці, каб пазбегнуць яе продажу. Раённы Прадстаўнік павінен выслать на адрас мясцовых выканкамаў вопісы маёмасці кожнага перасяленца, якія павінны былі дапамагчы мясцовым выканаўчым органам улад [16, л. 2].

Па ўмовах пагаднення, перасяленне з тэрыторыі СССР скончылася да 1 сакавіка 1940 г. [19, с. 300]. Усяго перасяленцам з калоній Найдорф і Нэйброў і іншых «даччыных» паселішчаў прыйшлося пераадолець больш за 500 км шляху ў Вартэгау.

Першыя месяцы ў рэйхе. Неад'емнай часткай перасялення стала знаходжанне ў спецыяльных лагерах, якія знаходзіліся ў ведастве Упраўлення па справах этнічных немцаў (Volksdeutsche Mittelstelle – VoMi). У дадзеных месцах часовага знаходжання бужскія галендры праходзілі рэгістрацыю, а таксама паэтапную і комплексную праверку (Schleusung), пад час якой прымаліся пад увагу расава-антрапалагічныя характарыстыкі і ўзровень нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці [7, с. 80]. На падставе праверкі прымаўся рашэнне аб натуралізацыі – працэсе набывання грамадзянства на аснове заявы саіскальніка. Неабходна адзначыць, што лагеры знаходзіліся па-за межамі Вартэгау.

У адрозненне ад іншых перасяленцаў з натуралізацыяй бужскіх галендраў у нямецкае грамадства ўзніклі значныя праблемы. Неадразу ў нямецкай прэсе адзначаецца, што бужскія галендры з'яўляюцца вельмі паланізаванымі (у культурным і асабліва ў моўным плане). Нямецкая прапаганда тлумачыла гэты факт тым, што езуіты гвалтоўна прымусілі галендраў у паўсядзённых зносінах і ў набажэнстве выкарыстоўваць польскую мову [14]. У нямецкай перыёдыцы адзначалася, што, нягледзячы на ўсе цяжкасці, бужскія галендры старанна вывучаюць нямецкую мову [13].

У 1943 г. у польскай эміграцыйнай газеце выходзіць артыкул «Нацыянальная палітыка губернатора Франка», у якой згадваецца факт перасялення бужскіх галендраў. Аўтар артыкула, са спасылкай на Альфрэда Латэрмана, кажа аб

неабгрунтаванасці перасялення бужскіх галендраў. Аўтар сцвярджаў, што галендры больш чым за 300 гадоў цалкам страцілі сваю сувязь з Германіяй. У тэксце публікацыі распаўядаецца, што галендры ў лагерах у Вартэгау падвяргаюцца гвалтоўнаму анямечванню [15, с. 2].

У ходзе працы з дакументамі з сямейных архіваў бужскіх галендраў атрымалася ўстанавіць назвы лагераў для перасяленцаў – Альтрэхт, Вейсенбург і Эрлангэнэ (Баварыя). Інфармацыі аб іншых лагерах, у якіх маглі знаходзіцца бужскія галендры, у цяперашні час няма. Пасля знаходжання ў лагерах бужскім галендрам выдавалі спецыяльныя пасведчанні аб натуралізацыі. Дадзены дакумент выпісваўся на імя главы сям'і, але яго дзеянне распаўсюджвалася на ўсіх яе членаў.

Колькасць перасяленцаў. Па даных гістаграфіі, у першы год Другой сусветнай вайны ў Германію было пераселена прыкладна 128 тысяч валынскіх немцаў [12, с. 62–63]. На думку Х. К. Шміта, сярод пераселеных валынскіх фольксдойчэ бужскімі галендрамі з'яўляліся 2280 чалавек [21, с. 21]. У сваёй працы аўтар не тлумачыць, на аснове якіх крыніц ён змог усталяваць дадзеную колькасць, а таксама ці ўваходзяць у гэты лік былыя жыхары валынскіх «даччых» калоній. На жаль, пацвердзіць або абвергнуць дадзены лік немагчыма, не маючы поўных эшалонных спісаў перасяленцаў. У шэрагу публікацый 1940–1944 гг. гаворыцца пра 4000 бужскіх галендраў (як з тэрыторыі Беларусі, так і Валыні), пераселеных у Германію [15]. На наш погляд, гэта вельмі завышаная колькасць. Адназначна можна казаць, што не ўсе бужскія галендры былі пераселены ў 1940 г. Некалькі сотняў чалавек засталіся ў калоніях Нейдорф, Нейброў і іншых паселішчах. Па крыніцах з НАРБ, на якія спасылаецца Я. С. Разянблат, можна ўстанавіць, што толькі ў пачатку нямецкай акупацыі на тэрыторыі сучаснага Дамачаўскага сельскага савета Брэсцкай вобласці пражывала 284 фольксдойчэ [22, с. 179]. У іншым дакуменце з фондаў гэтага архіва згадваецца, што пасля серыі нападаў партызан на М. Дамачава каля 600 фольксдойчэ былі вывезены з былых калоній бужскіх галендраў да г. Беласток [18, л. 141]. Аднак незразумела, ці з'яўляліся ўсе гэтыя фольксдойчэ галендрамі з Нейдорф і Нейброў выкарыстоўвалі як месца для перасылкі этнічных немцаў з іншых рэгіёнаў. У матэрыялах ГАБр ёсць звесткі, што апошнія галендры пакідалі тэрыторыю Дамачаўскага раёна ў чэрвені-ліпені 1944 г. [17, л. 10а]. Можна меркаваць, што каля 300–600 галендраў-фольксдойчэ засталася на тэрыторыі Беларусі пасля 1940 г. Па статыстычных даных 1931 г., лютэранамі (нагадаем, толькі галендры-

лютэране ўдзельнічалі ў перасяленні) у Дамачаўскай гміне з'яўляліся 1777 чалавек [23, с. 24]. Можна меркаваць, што з-за натуральнага прыросту колькасць лютэран у гміне магла ўзрасці. Такім чынам, з тэрыторыі БССР у 1940 г. маглі перасяліцца больш за 1200–1500 галендраў-лютэран.

Заклучэнне. Паходжанне бужскіх галендраў было інструменталізавана ўладамі і прапагандай нацысцкай Германіі. Прадстаўнікі супольнасці былі аднесены да фольксдойчэ. Іх перасяленне ў Германію стала састаўной часткай палітыкі рэйха ў адносінах да этнічных немцаў Усходняй Еўропы, а таксама анямечвання і каланізацыі заходнепольскіх тэрыторый.

У 1940 г. не ўсе бужскія галендры перасяліліся ў Германію. Гэта звязана з тым, што перасяленне з'яўлялася добраахвотным. Выкарыстоўваючы матэрыялы эпохі нямецкай акупацыі Беларусі, можна ўстанавіць, што каля 300–600 бужскіх галендраў маглі застацца на тэрыторыі Брэстчыны пасля 1940 г. Магчыма, што адным з важным фактараў, які даваў права бужскім галендрам на перасяленне ў Германію, стала рэлігійная прыналежнасць да лютэранства. Магчыма, што лютэранства ўспрымалася як своеасаблівая форма культурнай ідэнтычнасці. Для пацвярджэння сваёй прыналежнасці да канфесіі галендры атрымлівалі спецыяльныя даведкі – выпіскі з метрычных кніг Нейдорф-Нейброўскай кірхі. Такім чынам, толькі галендры-лютэране маглі падаць заяву на перасяленне.

Перасяленне бужскіх галендраў праходзіла ў перыяд са студзеня па канец лютага 1940 г. у вельмі неспрыяльных кліматычных умовах (моцныя маразы). З тэрыторыі БССР перасячэнне мяжы ажыццяўлялася праз прапускны пункт у Брэст-Літоўску, а на Валыні – праз прапускны пункт «Ягодзін». Працэс перамяшчэння людзей быў шырока асвечаны ў нямецкай прапагандзе.

У галендраў паўсталі цяжкасці з натуралізацыяй (атрыманням правоў нямецкіх грамадзян). Гэта было абумоўлена тым, што яны падвергліся паланізацыі, у першую чаргу, у моўным плане. На працягу некалькіх месяцаў перасяленцы знаходзіліся ў спецыяльных лагерах, дзе праходзілі спецыяльную праверку, а таксама асвойвалі нямецкую мову. Пасля знаходжання ў лагерах галендры маглі прайсці працэс натуралізацыі.

Усталяваць дакладную колькасць галендраў, якія перасяліліся ў Германію ў 1940 г., на сённяшні дзень немагчыма. Адказаць на гэта пытанне можна пасля выяўлення эшалонных спісаў перасяленцаў. Паводле папярэдніх падлікаў, тэрыторыю БССР у 1940 г. маглі пакінуць каля 1200–1500 бужскіх галендраў.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Бютов, Э. Происхождение и история бужских голендров / Э. Бютов // Тальцы : журнал. – 2004. – № 4 (23). – С. 3–22.
2. Bütow, E. Bug-Holländer in Wolhynien / E. Bütow. – Schwerin : Schnelldruck & Copyshop Lehr, 2014. – 373 s.

REFERENCES

1. Byutov, E. Proiskhozhdenie i istoriya buzshkih golendrov / E. Byutov // Tal'cy : zhurnal. – 2004. – № 4 (23). – S. 3–22.
2. Bütow, E. Bug-Holländer in Wolhynien / E. Bütow. – Schwerin : Schnelldruck & Copyshop Lehr, 2014. – 373 s.

3. Толочко, Д. М. Проблема беженцев из Польши в советско-германских отношениях (сентябрь 1939 – июнь 1940 гг.) / Д. М. Толочко // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. – 2012. – № 1(4). – С. 66–76.
4. Илларионова, Т. С. Обмен населением между СССР и Германией накануне и в начале Второй мировой войны / Т. С. Илларионова // Отечественная история. – 2004. – № 4. – С. 54–62.
5. Прусин, А. В. Пусть эта земля снова станет германской! Нацистская демографическая политика в Вартегау, 1939–1941 гг. / А. В. Прусин // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. – 2012. – № 1(4). – С. 48–59.
6. Калиниченко, Н. Н. Деятельность управления по связям с «фольксдойче» в 1939 году / Н. Н. Калиниченко // Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология. – 2011. – № 1. – С. 109–112.
7. Мартыненко, В. Л. Привлечение немецких переселенцев из СССР в вооруженные силы Германии на заключительном этапе Второй мировой войны / В. Л. Мартыненко // Вестник Пермского университета. – 2020. – Вып. 2 (50). – С. 89–98.
8. Lück, K. Die Cholmer und Lubliner Deutschen kehren heim ins Vaterland / K. Lück. – Posen : Historische Gesellschaft im Wartheland, 1940. – 170 p.
9. Kneifel, E. Holländer am Bug und in Wolhynien / E. Kneifel // Deutschtum im Aufbruch. – Leipzig, 1942. – S. 234–240.
10. Ryll, R. Ein etwas anderes 1945 im Warthegau und danach in Polen / R. Ryll // Wolhynische Hefte. – 2007. – F. 14. – S. 91–102.
11. Taegert J. J. Das Geheimnis der «Bugholländer» / J. J. Taegert // In Ängsten - und siehe, wir leben : Lebenserinnerungen eines Wolhynienpfarrers 1909–2009. – Einbeck : AHA-BUCH GmbH, 2016. – S. 157–159.
12. Holz, H. Die Bughauländer. Erste Protestaten Ostpolens / H. Holz // Wolhynische hefte. – 1990. – F. 6. – S. 50–70.
13. Der Weg der 120000 in die heimat. Wie die «Volksdeutsche Mittelstelle» die Wolhyniendeutschen betreut // Ostdeutscher Beobachter: Organ der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei. – 1940. – 5 jan. – S. 3.
14. Die Bugholländer kehren heim ins Reich // Gau Wartheland der NSDAP. Herausgeber: Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA). Gauverband Wartheland (копия листовки из личного архива автора статьи) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://disk.yandex.ru/d/dFUPI5uUIji6WQ>. – Дата доступа: 30.10.2024.
15. Winiewicz, J. Polityka narodowościowa gubernatora Franka / J. Winiewicz // Sprawa. – 1943. – 7 lut. – S. 2.
16. Государственный архив Брестской области (ГАБр). – Ф. 282. Оп. 1. Д. 7.
17. ГАБр. – Ф. 851. Оп. 1. Д. 1.
18. Национальный архив Республики Беларусь. – Ф. 1440. Оп. 3. Д. 971.
19. Документы внешней политики СССР. Т. XXII. 1939. В 2 кн. Кн. 2. Сентябрь–декабрь / М-во иностр. дел РФ. – М. : Международные отношения, 1992. – 688 с.
20. Choraży, A. Oderwani od korzeni. Wysziedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Mościc Dolnych nad Bugiem / A. Choraży // Nadbużańskie Sławatycze. – 2014. – R. XV. – S. 19–51.
21. Schmidt, H. K. Die Wolhyniendeutschen im Umbruch des 2. Weltkrieges / H. K. Schmidt // Der Kulturwart. – 1978. – Nr. 133. – S. 18–24.
22. Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Брэсцкага раёна / рэдкал.: У. А. Васілевіч [і інш.]. – Мінск : БелТА, 1998. – 574 с.
23. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Poleskie. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1938. – 282 s.
3. Tolochko, D. M. Problema bezhencev iz Pol'shi v sovetsko-germanskih odnoshe-niyah (sentyabr' 1939 – iyun' 1940 gg.) / D. M. Tolochko // Zhurnal rossijskih i vostochnoevropskikh istoricheskikh issledovanij. – 2012. – №1(4). – S. 66–76.
4. Illarionova, T. S. Obmen naseleniem mezhd SSSR i Germaniej nakanune i v nachale Vtoroj mirovoj vojny / T. S. Illarionova // Otechestvennaya istoriya. – 2004. – №4. – S. 54–62.
5. Prusin, A. V. Pust' eta zemlya snova stanet germanskoj! Nacistskaya demogra-ficheskaya politika v Vartegau, 1939–1941 gg. / A. V. Prusin // Zhurnal rossijskih i vostochnoevropskikh istoricheskikh issledovanij. – 2012. – № 1(4). – S. 48–59.
6. Kalinichenko, N. N. Deyatel'nost' upravleniya po svyazyam s «fol'ksdojche» v 1939 godu / N. N. Kalinichenko // Vestnik VGU. Seriya: Istoriya. Politologiya. Sociologiya. – 2011. – № 1. – S. 109–112.
7. Martynenko, V. L. Privlechenie nemeckikh pereselencev iz SSSR v vooruzhennye sily Germanii na zaklyuchitel'nom etape Vtoroj mirovoj vojny / V. L. Martynenko // Vestnik Permskogo universiteta. – 2020. – Vyp. 2 (50). – S. 89–98.
8. Lück, K. Die Cholmer und Lubliner Deutschen kehren heim ins Vaterland / K. Lück. – Posen : Historische Gesellschaft im Wartheland, 1940. – 170 p.
9. Kneifel, E. Holländer am Bug und in Wolhynien / E. Kneifel // Deutschtum im Aufbruch. – Leipzig, 1942. – S. 234–240.
10. Ryll, R. Ein etwas anderes 1945 im Warthegau und danach in Polen / R. Ryll // Wolhynische Hefte. – 2007. – F. 14. – S. 91–102.
11. Taegert J. J. Das Geheimnis der «Bugholländer» / J. J. Taegert // In Ängsten - und siehe, wir leben : Lebenserinnerungen eines Wolhynienpfarrers 1909–2009. – Einbeck : AHA-BUCH GmbH, 2016. – S. 157–159.
12. Holz, H. Die Bughauländer. Erste Protestaten Ostpolens / H. Holz // Wolhynische hefte. – 1990. – F. 6. – S. 50–70.
13. Der Weg der 120000 in die heimat. Wie die «Volksdeutsche Mittelstelle» die Wolhyniendeutschen betreut // Ostdeutscher Beobachter: Organ der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei. – 1940. – 5 jan. – S. 3.
14. Die Bugholländer kehren heim ins Reich // Gau Wartheland der NSDAP. Herausgeber: Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA). Gauverband Wartheland (kopiya listovki iz lichnogo arhiva avtora stat'i) [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://disk.yandex.ru/d/dFUPI5uUIji6WQ>. – Data dostupa: 30.10.2024.
15. Winiewicz, J. Polityka narodowościowa gubernatora Franka / J. Winiewicz // Sprawa. – 1943. – 7 lut. – S. 2.
16. Gosudarstvennyj arhiv Brestskoj oblasti (GABr). – F. 282. Op. 1. D. 7.
17. GABr. – F. 851. Op. 1. D. 1.
18. Nacional'nyj arhiv Respubliki Belarus'. – F. 1440. Op. 3. D. 971.
19. Dokumenty vneshnej politiki SSSR. T. XXII. 1939. V 2 kn. Kn. 2. Sentyabr'-dekabr' / M-vo inostr. del RF. – M. : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1992. – 688 s.
20. Choraży, A. Oderwani od korzeni. Wysziedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Mościc Dolnych nad Bugiem / A. Choraży // Nadbużańskie Sławatycze. – 2014. – R. XV. – S. 19–51.
21. Schmidt, H. K. Die Wolhyniendeutschen im Umbruch des 2. Weltkrieges / H. K. Schmidt // Der Kulturwart. – 1978. – Nr. 133. – S. 18–24.
22. Pamyac'. Gistoryka-dakumental'naya hronika Bresckaga rayona / redkal.: U. A. Vasilevich [i insh.]. – Minsk : BelTA, 1998. – 574 s.
23. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Poleskie. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1938. – 282 s.